

KÁLMÁN LÁSZLÓ

„Konzervatív”: szó, vagy fogalom?

BEVEZETÉS

Óriási viták szoktak kiobbanni akkor, amikor valaki ideológiai-politikai irányzatok nevét alkalmazza olyanokra, akik azt nem szívesen veszik magukra, vagy egészen másképp gondolkodnak arról, hogy milyen következményei vannak az egyik vagy a másik irányzathoz tartozásnak. Nemrégiben Kósa Lajos, a Fidesz alelnöke méltatlankodott azon, hogy „lefasisztáznak” olyanokat, akik antiszemiták, rasszisták, holott szerinte az nem a fasiszmus, hanem a náciizmus velejárója (Mészáros, 2013). Pedig aligha vitatható, hogy a náciizmus a fasiszmus egyik válfaja, tehát amikor egy náci vélekedéseket osztó embert „lefasisztáznak”, akkor csak egy általánosabb besorolást alkalmaznak. Kósa azonban nyilván a fasiszták nevében tiltakozott ez ellen, akik nem vallják feltétlenül mindazokat a tanokat, amelyek a fasiszmus valamelyik partikuláris válfaját jellemzik. Ugyanakkor az is sokat vitatott kérdés, hogy egyáltalán kiket nevezhetünk bátran fasisztáknak. Gyakran vetődik fel a fogalmi tisztázásnak ilyen természetű igénye, amikor a vitatkozó felek tiszta vizet szeretnének önteni a pohárba egy-egy szó használatát illetően.

A „konzervatív” szóval kapcsolatban hasonló kavargás tapasztalható, hiszen például az amerikai republikánus, az európai néppárti és a magyar jobboldali politikus a legalapvetőbb kérdésekben is eltérő nézeteket vallhatnak, miközben mindnyájan konzervatívnak nevezik magukat.

Amikor arra vállalkoztam, hogy nyelvi szempontból vizsgálom ezt a kérdést, rádöbbentem, hogy igen távolról kell elindulnom, és nem is biztos, hogy valamihez közelebb tudok kerülni. Elsősorban ugyanis azt kell tisztáznom, hogy mi is a viszonya a fenti példákban említett szavak (fasiszta, náci, konzervatív) azokhoz a fogalmakhoz, amelyekre a tisztázás igénye irányul. Úgy tűnik, hogy a „szó” (megjelölés) és a „fogalom” kifejezéseket, amint a fenti példákban szándékosan én is tettem, egymással felcserélhető módon használjuk. De vajon miért?

MI KÖZÜK A SZAVAKNAK A FOGALMAKHOZ?

A fogalmi tisztázás problémájának gyökere tehát a szavak és a fogalmak kapcsolatában rejlik. A szavak egészen más természetű entitások, mint a fogalmak. A szavak a nyelvhez tartoznak (és sajnos eltérő nyelveken eltérő szavakat használnak), míg a fogalmak talán a gondolkodáshoz. (A filozófusok

más lehetőségeket is látnak, de ennek itt nem lesz jelentősége. A lényeg az, hogy a fogalmak nem a nyelv részei.) Ennek ellenére az európai filozófiai hagyományban nagyon szoros kapcsolat van a szavak és a fogalmak között. Kimondva-kimondatlanul úgy gondolunk a szavakra, mint amelyek fogalmakat jelölnek, mint amelyeknek inherens sajátosságuk, hogy milyen fogalomra utalnak. És megfordítva, a fogalmakra úgy gondolunk, mint amelyek szavakkal megnevezhetők, mint amelyekhez inherensen tartozik egy-egy név. Ennek köszönhető az, amit úgy foglalthatunk össze, hogy a fogalmak tisztázása nem más, mint megegyezés arról, hogy mi a szavak helyes használata.

A szemantikának, vagyis (leegyszerűsítve) a szavak és a világ kapcsolatának ez a felfogása azon alapul, hogy Arisztotelész óta úgy tekintik, hogy a nyelvi jelek prototípusa a név (amit az iskolában tulajdonnévnek hívnak), a jelek és a világ viszonyának pedig ennek megfelelően a jelölés, a címkézés a prototípusa. A tulajdonnevek címkészerűségét és a címkészerű jelölés metaforáját próbálja alkalmazni az európai hagyomány a többi nyelvi jelre, például a köznevekre és az igékre is. Lehet, hogy egészen másképpen gondolkoznánk erről a problémáról akkor, ha a nagy filozófus elődök például a felkiáltást vagy a káromkodást tekintették volna a nyelvi jel prototípusának (mint a lelki tartalmak legközvetlenebb kifejezését), vagy esetleg a mutató névmásokat (mint a mutátsáknak, egy testi gesztusnak a legközvetlenebb nyelvi megfelelőjét). De nem így történt, és nem is máshogy.

Ráadásul a szemantikáról való gondolkodás Európában az ókor óta lényegében normatív, vagyis a nyelvhasználatnak azt a vetületét emeli ki, hogy a közösség egy bizonyos viselkedést (ebben az esetben jelhasználati viselkedést) szentesít, normává emel, és a közösség tagjai a normához alkalmazkodnak. Így van a jeleknek helyes használata, és így érthető, hogy akkor jutunk el a nekik megfelelő fogalomhoz, ha megfejtjük, hogy mi a helyes használata. Bár a normák létezése kétségtelen tény, úgy is történhetett volna, hogy a nagy filozófus elődök a normák sokféleségére, együttélésére, dinamikus változására, sőt viaskodására összpontosítottak volna. Úgy is történhetett volna, hogy (amint a 19. században ez meg is történt) az egyéni innováció és a közösségi normák viszonya iránt mutatnak kitüntetett érdeklődést. De nem így történt.

Így jutottunk el a mai állapothoz, amelyben kulturális hagyományunk, a ránk hagyományozott gondolkodásmódunk azt diktálja, hogy például a „konzervatív” szóhoz mint cím-

kéhez keressünk a valóságból egy olyan szeletet, amelyet jelöl, feltéve hogy helyesen használjuk, és ennek a szeletnek a gondolkodásbeli megfelelőjét (nagyjából: a definícióját) tekintjük a konzervativizmus fogalmának. Mint a fentiekben a megfogalmazásaimban sugallom, én ezt számos okból teljeséggel reménytelen vállalkozásnak tartom.

A HELYES HASZNÁLAT PROBLÉMÁJA

Megállapítottuk, hogy annak ellenére, hogy a szó és a fogalom ontológiailag teljesen eltérő tartományokhoz tartoznak, úgy látszik, hogy az európai hagyomány gyakorlatilag egyenértékűnek tekinti őket. Ebből ered, hogy amikor egy fogalom tisztázásáról beszélnek az emberek, ezt általában úgy értik, hogy megegyezésre próbálnak jutni egy szó „helyes” használatáról. Ez azonban minden esetben komoly elméleti és gyakorlati akadályokba ütközik. Részben azért, mert már magának a vállalkozásnak a jellege sem szokott tiszta lenni a tisztázásban részt vevők számára. Részben pedig azért, mert nincsenek kulturálisan vagy máshogy rögzített szabályai annak, hogy mi egy-egy szó „helyes” használata. A tisztázó vita során általában keverednek a helyesség szempontjai.

Az egyik gyakran alkalmazott szempont az, hogy mi a szó használatának mindenki által elismert, vagyis konszenzuális módja. Ennek megtalálása azonban a dolog természete miatt reménytelennek tűnik. A „konzervatív” szó jó példája annak, amit más szavaknál (például a „fasiszta” szónál) is megfigyelhetünk: természetesen nincs egyetértés, konszenzus annak a vonatkozásában, hogy mi a szükséges és elégséges feltétele a szó használatának.

A másik szintén sokszor alkalmazott szempont az, hogy mi volt a céljuk a szó megszületésekor a megalkotóinak, vagyis hogy mi volt a szó eredeti használata. A „konzervatív” szó esetében ez azt jelenti, hogy nagyjából Chateaubriand értelmezése lenne a helyes, a „fasiszta” szó esetében pedig Mussolini igencsak zavaros meghatározásához kellene visszanyúlnunk. De nagyon sok szó esetében az eredethez való visszanyúlás már csak azért is lehetetlen, mert az eredetük ködbe vész; máskor pedig kénytelenek vagyunk elismerni, hogy a nyelv, és vele együtt a szavak használata változik, és a szó korábbi használata már régen feledésbe merült. Ilyenkor úgy érezzük, semmi alapja annak, hogy a mára elavult használatot tekintjük helyesnek.

Aztán – különösen szaknyelvek szavainak az esetében – gyakran szaktekintélyek szóhasználatát próbáljuk alapul venni a helyes használat megállapításakor. Csakhogy éppen a szaknyelvi terminusok esetében – így a „konzervativizmus” szó esetében is – több tekintélyes szerző egymástól eltérő módon használja a terminust, és így a megoldatlan kérdést, a

szó helyes használatának kérdését csak egy másik megoldatlan kérdésre tudjuk visszavezetni, arra, hogy melyik szaktekintély az igazi. A „fasiszta” szónak Magyarországon ma is az az értelmezése a legelterjedtebb, amelyet a marxista filozófusok társítottak ezzel a kifejezéssel, és amely sok tekintetben teljesen eltér mind Mussolini eredeti meghatározásától, mind pedig más elterjedt értelmezésektől.

Végül lehetőségként felvetődik a használati gyakoriság szempontja is, bár a tisztázó viták résztvevői ezt általában irrelevánsnak és esetlegesnek szokták tekinteni, nem beszélve arról, hogy milyen nehéz megállapítani, hogy például a „konzervatív” szót milyen értelemben milyen gyakran használják.

A gyakoriság mérésénél külön nehézséget okoz, hogy először abban kellene megállapodni, hogy a Föld mely részén és milyen időszakban végezzük a mérést, valamint hogy mely beszélőket vesszük alapul. Így egy sor olyan megoldatlan kérdéshez jutunk el, amellyel a szaktekintélyekkel kapcsolatban találkoztunk, és amelyekkel kapcsolatban szintén lehetetlennek látszik dűlőre jutni.

A FOGALOM FOGALMA

A fentiek alapján tehát úgy tűnhet, hogy egyetlen szóhoz egynél több fogalom is tartozhat. Ez összefér azzal az elképzeléssel, amelyről azt mondtam, hogy a jelek névszerűségét állítja a középpontba, és a jelölésben látja a jelek és a valóság viszonyának kulcsát. Olyasféle jelenség ez, mint amikor a szótárban egyetlen szó használatait több külön pontban írják le, több lehetséges jelentést tulajdonítanak neki.

Ezen a módon valóban feloldható lenne az is, hogy az ideológiákra utaló szavakkal kapcsolatos viták reménytelennek látszanak. Egyszerűen felsorolhatjuk, hogy például a „liberális” szó jelent ‘engedékenyt’, ‘toleránst’, ‘anarchistát’, ‘kapitalistát’, vagy egyszerűen csak ‘zsidót’; a „baloldali” szó jelent ‘egyenlőségpártit’, ‘etatistát’, ‘bolsevikot’, ‘sztálinistát’, vagy egyszerűen csak ‘zsidót’. A „fasiszta” szóról sokaknak csak a szovjet filmekben látott rohamsisakos kegyetlenkedő német katona jut eszébe, de a néha viszonylag kulturáltan nyilatkozó, jól öltözött Kósa Lajos nem.

Ugyanígy a „konzervatív” szóval jelölhetjük ‘a haladás el-lenségét, a felvilágosodás és a polgári társadalom ellenzójét, a születési előjogok hívét’, amilyen Burke vagy Chateaubriand volt; lehet használni olyan értelemben, hogy ‘abban hisz, hogy régebben jobb volt (általában anélkül, hogy meg tudná mondani, pontosan mikor)’; hogy ‘nem hisz a radikális változtatásokban, a szerves fejlődés híve’. A „jobboldali” szóhoz hasonlóan használják arra is, hogy ‘a társadalmi egyenlőtlenségeket kisebb bajnak tartja, mint az állam egyenlősítő tö-

rekvéseit'. Végül akár közvetlen környezetünkben, a magyar országgyűlésben is vannak olyanok, akik magukra alkalmazva ténylegesen úgy használják, mintha azt jelentené, hogy 'intoleráns, előítéletes és tekintélyelvű tuskó'.

Nos, a nyelvi jeleknek jóformán mindegyike sokféle szerepet képes betölteni a nyelvhasználatban, miért éppen a „konzervatív” és a hozzá hasonlóak lennének kivételek? Még a tulajdonneveknek sem feltétlenül egyetlen dolog felel meg a valóságban (gondoljunk például arra, hogy hány Szabó János nevű ember van Magyarországon, vagy arra, hogy Hollandia egyszerre egy régió és egy egész ország neve). De ha elszakadunk a nevektől mint a nyelvi jelek prototípusától, és megvizsgáljuk például egy-egy ige használati körét, akkor óriási változatosságot találunk. A szótárakban található „definíciók” az összes használat közös vonásait próbálják összefoglalni (amikor erre egyáltalán vállalkoznak, és nem külön-külön meghatározásokat adnak a használatok egy-egy csoportjának). De az ilyen meghatározások annyira általánosak, hogy belőlük az egyes konkrét használatoknál jóval több lehetséges használat lenne levezethető, megmagyarázható, megjósolható.

Úgy tűnik, hogy a több funkció lehetősége nem csak a költői eszközökben (metafora, irónia stb.) nyilvánul meg, hanem a nyelvi jelek egyik legfontosabb sajátossága, használatuk lehetőségének kulcsa. A tulajdonnevek címkeszerűsége inkább kivétel, mint általánosítható vonás. Számos megfigyelés utal arra, hogy a nyelvsajátítás során a nyelvi jelek konkrét használatait jegyezzük meg, és nem törekszünk arra, hogy az összes lehetséges használat általánosítását megragadjuk. Csak szűkebb körű általánosításokat végzünk el, és ezeknek az alapján visszük át a jel használatát az egyik szituációtípusról a másikra.

Ezért a fogalmaknak az a hagyományos megközelítése, amely érzetek és tapasztalatok megnevezhető általánosításaként gondol rájuk, valószínűleg tudományos artefaktum, mesterséges alkotás, aminek az emberi tudatban semmi sem felel meg. Például Barsalou (1999) kísérletek egész tömegé-

vel mutatja be, hogy léteznek több modalitást (pl. látás, hallás, tapintás) magukba foglaló, heterogén emlékkép-konglomerátumok, de semmi bizonyíték nincs arra, sem neuro-, sem pszicholingvisztikai jellegű, hogy „az elme nyelvén”, modalitástól függetlenül, esetleg valamilyen logikai formában tárolt fogalmszerűségek léteznének az elmében. A nyelvi jelek a heterogén emlékképeket idézik fel különböző erősséggel és különböző szempontokból, nem pedig fogalmak címkéi.

KÖVETKEZTETÉS

Ha a fogalmak tisztázása lehetetlen, mert nincsenek olyan természetes entitások, amelyeket fogalmaknak nevezhetnénk, és amelyekkel a szavak címkékként összekapcsolódnak, és mert a nyelvi kifejezések helyes használatának nincsenek általánosan elfogadható ismérvei, akkor nyilvánvalóan értelmetlen az olyan vita, amelyik például a „konzervatív” szóhoz kapcsolódó fogalom tisztázását tűzi ki célul.

Ha egy ideológiai, politikai vagy gazdasági nézetrendszernek mindenképpen nevet szeretnénk adni, akkor a legjobban azt tesszük, amit a kommunikációs szakértők tesznek. Vagyis megjelölünk egy célcsoportot, amelyhez szólni kívánunk, és kísérletileg kipróbáljuk, lemérjük, hogy milyen kifejezés idézi fel bennük a legtöbb olyan érzetet és emléket, amelyik véleményünk szerint ahhoz a bizonyos nézetrendszerhez tartozik. Ez sokszor igen nehéz feladat lehet, és nem mindig számíthatunk egyértelmű eredményre.

Ha viszont az a célunk, hogy magának a nézetrendszernek a sarokköveit lerakjuk, megvitassuk, hogy melyek a legfontosabb építőelemei, akkor a releváns gazdasági és társadalompolitikai kérdéseket lehetőleg a tömör jelölésre szolgáló szavaktól elszakadva, azoktól függetlenül, stratégiai és szakpolitikai szinten kell megtárgyalni. Azt pedig, hogy milyen szavakkal lehet ezeket a legjobban elmagyarázni, a kommunikációs szakértőkre kell bízni. ●

IDÉZETT IRODALOM:

- Barsalou, L.W. (1999). Perceptual symbol systems. *Behavioral and Brain Sciences*, 22, 577-660.
Mészáros Antónia (2013). *Szabad Szemmel*, ATV, szeptember 29.